

KARASSZON DÉNES: A 104-IK HONVÉD ZÁSZLÓALJ FŐORVOSÁNAK ORVOSI NAPLÓJA¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád**

Orvosi napló 1849/50. Ennyi a molyrágta félbőr kötésű könyvecske címe, amely ott volt gazdájával a temesvári, szőregi, verbászi csatákban. Fekete tintával szántott sorok 169 sárgult papírlapon, amelyek a 48-as szabadságharc emlékeit őrzik. Balassa-előadások kivonatai; kóresetek; háborús sérültek és venereás betegek kórrajzai, mindaz, ami 1849. június 11. és 1850. május 24-e között Magyarországon történt egy „orvosnövendék” számára, akinek oroszlámkörmei azonban már akkor megmutatkoztak: „...mint 5. éves orvos, magány gyakorlati eseteim alig levén kórházi esetekre szorítkoztam mindenkor feltartván a tanári előadások mellett saját véleményemet”.

A naplón nincs név, a bejegyzett „recipék” után nincs „subscriptio”. A napló írója nem fedti fel kilétét, feljegyzéseit kizárólag „ad usum proprium” készítette. Mégis elárulja magát a 28. oldalon, ahol 24/9 keltezéssel² a következő bejegyzés olvasható: „Három hó óta nem volt alkalmam e’ naplót folytatni, a három hó alatt sok igen szomorú történet, de ez orvosi naplóba csak annyiban tartozik: a mennyiben a Muszka sereg előll Pestről távozni kénytelenítettén a 104ik h.v. zálj.hoz fő orvosul neveztettem ki...”

Erről a kinevezésről az Országos Levéltárban a Hadügyminisztérium egészségi osztályának 1849.2770. H. jelzésű iratai között a következő bejegyzés olvasható: „Korányi Frigyes orvosnövendék a 104. honvéd zászlóaljnál az ideiglenes főorvos. Alorvosai: Reiner Zsigmond abszolválta orvostanhallgató és Boehm József sebészmeister – jelenti a temesvári táborból 1849. július 21-én a 4. hadtest rendező főorvosa.” (...)

A visszaemlékezések során maga Korányi Frigyes sem említi régi naplóját. Rég elveszhetett az már, hiszen erre korábban is volt példa; a 23. oldalon, 27/6 keltezéssel³ olvassuk: „Naplóm tíz napig eltévedve lévén csak ma folytathatom jegyzeteimet előre bocsájtva röviden mik azalatt megjegyzésre méltók találtattak...”

¹ Forrás: Karasszon Dénes: A 104-ik honvéd zászlóalj főorvosának orvosi naplója. = Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 44 (1968) pp. 109–116.

A szerző által felhasznált források:

Hajós Károly: Korányi Frigyes és kora. = Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 29 (1963) pp. 195–208.

Kiss József: Emlékezés Korányi Frigyesre. = Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 30 (1964) pp. 77–87.

id. Bárány Korányi Frigyes emlékeiből. = Orvoseképzés, 1928. Különfüzet. 60 p.

Máté István – Réti Endre: Korányi Frigyes. Bp., 1951.

Müller Kálmán: Korányi Frigyes. In: Az orvosi tudomány magyar mesterei. Bp., 1924.

Róth Miklós: id. dr. Korányi Frigyes. Bp., 1929.

Tauszk Ferenc: Korányi Frigyes 1828–1913. Bp., 1913.

Varga Lajos: Az Orsz. Közegészségügyi Tanács kiemelkedő orvos tagjai. id. Korányi Frigyes. = Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Suppl. 2 (1964) pp. 149–162.

² 1849. szeptember 24.

³ 1849. június 27.

Ki tudja, hogy a sors mely szeszélye sodorta most elő egy családi gyűjteményből, hol ismeretlenül rejtőzött. Vajon mely véletlennek köszönhető, hogy éppen most lobbantja fel ismét az emlékezés szövetnekét „az orvostudomány magyar atyamesterének” emléke előtt? Habent sua fata libelli...

Korányi Frigyes részvétele a szabadságharcban jól ismert. Kimagasló szerepet töltött be a márciusi ifjúsági mozgalomban, tagja volt a március 19-i pozsonyi küldöttségnek, s részt vett a kolozsvári „deputációban” is, minderről visszaemlékezéseiben részletesen megemlékezik. „Korányi még diák volt – írja Réti Endre –, amikor megkezdődött a fegyveres küzdelem, de a szabolcsmegyei önkéntesek annyira bíztak benne, hogy orvosukká választották, 1848. november 10-én pedig Szabolcsban a 48-ik honvéd zászlóalj hivatalosan kinevezett alorvosa lett. Perczel oldalán több csatát küzdött végig, ezután a pesti hadikórházban alorvos lett Balassa és Markusovszky mellett. Amikor Markusovszky elhagyta Pestet, Korányi hazament szülőfalujába és az ottani honvédkórházban kapott beosztást. Ez rövid ideig tartott: Windisch-Grätz-et a honvédek májusban kikergették Budáról, s Korányi kis időre ismét Balassa mellé került Pestre...”

Ezekben a napokban kezdődik a Napló, amelynek most csak a szabadságharcra vonatkozó részeit és azt is részben kivonatossan, de az eredeti helyesírással közöljük. Az első bejegyzést 1849. június 11-i keltezéssel találjuk:

„Kozák István honvéd őrmester m. évi Dec. 29 a Móri csata alatt elfogatván Bécsbe vitetett hol is nem sokára nyakán daganatot kapott mely mingyárt eleinte az egész nyakát ellepte az embertelen ellenség orvosi segély helyett nedves börtönben és hurczoltatásban részesítette, márcziusban behozatott Pestre s’azon hó utóján kiszabadulván haza tért szüleihez kik orvosi tanácsot szinte nem kérvén különféle házi szerekkel rakták már nagy mértékben gennyedő de meg nem nyilott tályogot. f. hó 7-én megérkezvén beteget következő állapotban találtam: a bal tarkó tájon egy 2 krajczáros nagyságú nyílással bíró tályog volt, a nyílás körül tenyérszerű nagyságra el vőlt halva a bőr mely alá vezetvén kutaszomat felfele és befele csak nem az első nyak csigolyáig alá és kifele a kulcsont felett mint egy 2 hüvelyknyiig láttam terjedni az üreget s’ a mellkulcs csecs izom hátsó hasának hátsó szélét egészen lemeztelenítve s’ a leg gyengédebb érintésre szerfelett érzékenynek találtam, a geny mely benne vőlt bűdös hig vőlt melyet kiüríteni a tályog helyzete s’ szerfeletti fájdalomossága miatt nem lehetett; – A nyak melső részének jobb oldalán hasonlóképpen egy kettős tályogot észleltem melyek a platysma myoides egyik ráncza által választattak el a tályog annyira tele vőlt gennyel hogy a nyelést igen meg nehezíté ezt tehát megnyitni első teendőm vőlt, minek következtében nagy mennyiségű vérrrel vegyített hig ev ürítettett ki, a kutasz egész a kulcsontig alá fele ki és hátfele két befele a mélybe egy hüvelyknyire haladott.

Mi a beteg általános állapotát illeti azaz a láznak tünetényei nyilvánosan ki vőltak fejezve u:m: az érverés sebes, izgatott, kicsiny vőlta, szomjuság, gyakori főfájás, a legkisebb meg erőltetésre is bő izzadás következett, minden tünetények éjszakán nagyobb mértékben jelentkeztek s’ hajnal felel bő izzadással végződtek, melyre lankasztó álm következett. a gyomor tiszta étvágy jó. De a kiürítések rendetlenek hol hasmenés hol szorulás levén jelen a beteg színe sáppadt bőre nedves. f. hó 8-án midőn először meglátogatám négy napi szorulása vőlt néha köhécselt.

Ezen közjeleket össze foglalván ezen állapotban a hosszas genyedés és erővesztés által létre hozott asztlázat látom bennök s’kétséges valyon nem fejlődtek e ki a tüdőben gümők?

Ily állásában a dőlgeknek az első indicatio vőlt helybelileg a bezárt genyet ki üríteni s’ a sebben jó genyedést és sarjadzást létrehozni és ezell össze kötve fel merült a második javallat t:i: a lázat csendesíteni s’ a betveges elgyengült egyént meg erősíteni. Az elsőre nézve mint már fennebb emlitém a nyak melső részén levő tályogot felnyitám a másodikra nézve a bélcsatorna kiürítésére rendelém:

Rp: Pulv.rad.rhei chin.
Arcani duplicati
crem.tartari

dr.unam

Extr.taraxaci q.s.ut f.boli octo.

Melyre 3 könnyű széketétel következett.

7-én Markusovszky barátomat elhívtam magammal a beteghez ki is a tályogokat felvágván belőlők nyílt sebet képezett s'csak ekkor láthattuk azon iszonyu roncsolásokat miket a bezárt év végbe vitt a vérzést megállítván rendeltük neki

Rp: Spermat.ceti
Unc.semis
Cera alba
dr.tres
Olei amigd.
dr.decem

M.f. unguent. D.s. Kenőcs s' ezel kötjük a sebet az általános gyógyításra nézve tanácsosnak véltük a betegség lefolyását kissé észlelni:

Ma a sebet megvizsgálván azt javulva nem találtam a hátsó seb száraz s' ami kis genyet elválaszt is rossz, a melső bőven de rosszul genyed a kulcs csont feletti lágy részek térsztásan feldagadvák duzzadtak. éjszaka ismét hasmenése vólt izzadás bő, nyelve tiszta, étvágya jó, érütése folytonos lázra mutat hólnap úgy is szándékom lévén Markusovszkyt ismét elhívni ma csak edény rendszer csillapítására rendeltem neki italnak

Rp: Elixir.ac.Halleri
dr.duas
Syr.rubi idaei
unc.duas
M.D.S.vizbe inni."

A decursusra vonatkozó feljegyzéseket az egyöntetűség és a könnyebb áttekintés kedvéért a Napló több oldaláról egybegyűjtve az alábbiakban folyamatosan mutatjuk be.

„Kozák Istvánt ma rossz állapotban találtam nyugtalan és álmatlan éj után hajnalban bő izzadás reggel felé pedig hasmenés következett nyelve száraz vólt 10 órakor azonban midőn ép hozzá menék már meg nedvesedett ér ütése sebes gyenge lágy arcza még a tegnapinál is halványabb a seben semmi változás. Ezen tünetmények meg ijesztettek annyival is inkább mert a beteg szerfeletti bágyadtságról panaszkodott s' szüntelen verejtékezett. a hasmenés elállítására rendeltem neki

Rp: Inf.ipecac.ex gr.decem unc.sem
Ac.Halleri
dr.semis
Syr.altheae
unc.l

hogy egyszersmind az edények izgatottságát compensálja. étvágya csökkent.

Dél után Markusovszkyval jöttem hozzá ki és a sebet jobb állapotban lenni mondotta, a hasmenés meg szűnt vólt az érverés kevésbé csillapodott csak arról panaszkodott beteg hogy az orvosság és ital fogait el vásítja mi a bennők foglalt ac.sulfuricum következménye, a beteg erősítése a legfőbb indicatio lévén melyet már halasztani egy átaljában nem lehetett rendeltünk neki:

Rp: Decoct.cort.chinae reg. ex dr.duab.
per.unc.quatuor Decocto flav.Inf.
Rad.acon.
grana decem
Syr.cort.aurant.

dr.tres

E szerből éjszakára két evő kanállal vegyen addig pedig fojtassa az Ipecac.infusumot.”⁴

„K...k Pista a chinát jól türi, semmi gyomor nehézségről nem panaszkodik nyelve tiszta étvágya jó hasmenése reggel két ízben volt s’ azért a hánytató gyökér forrázatot ismét vette mire el is állott éjjel többet aludt mint máskor a sebben jó geny választatik el estvére ismét két kanál china főzetet veend.”⁵

„Kozák Pista átaljában jobban van hasmenése nem volt a seb kinézése szebb a china főzetből három kanállal vesz napjában”.⁶

„K. Pista sebe javulófélben van de a bőr egész a jobb lapcsont melső széléig el van halva, a hátsó sebből a geny kint sülyed a kulcsont fele. széke nem volt. ér ütése valamivel erősebb és lassabb nyelve tiszta. a chinát folytonosan veszi.”⁷

„K. Pista úgy van mint tegnap ma széke is volt. ma fedezte fel előttem hogy bujakóros fekélyei vannak mi a bajt szerfelett sulyosbitja s’ engem a szerelés iránt nagy kétségbe hoz a felett hogy valyon az egyént bulya kór ellenesen gyógyíthatom-e vagy nem? első esetben attól félhetek a ki merült életerő mellett hogy a higanyos vagy iblanyos szerek vég kép elcsigázzák az egyént, a másodikban pedig, hogy a még most helybeli buja kór a vérbe át menván a már javuló nyak sebeket elfajítja. Most egyelőre csak helybelileg pokolkő érintéssel gyógyítandom elvárván a kór kifejlődését.”⁸

„K. Pista sebe különösen a melső szépen sarjadzik de a hátsóból a geny melfele sülyed. buja kóros fekélyeit ma pokolkővel tapintottam.”⁹

1849. június 15-i keltezéssel:¹⁰

„15/6. Balassa előadása folytán bemutattatott Gömör Frigyes h.v. hadnagy, ki még mult évi november kulcs csontjában egy puska golyót kapott melynek következtében nagy része a csontnak elhalt és ki taszított, jelenleg is egy darabot kihuztunk megjegyzendő volt a kutaszolás alatt a tanár azon észrevétele hogy ha a kutasz érdes felületre jó mely az ujjakban oly érzést hoz elő mintha gipszen vezetnök a kutaszt ott még minidig necrotisált csont van ha ellenben kásás lágy felületre akadunk mely könnyen vérzik s’ a’ kutaszt könnyen be hatni engedi ott már sarjadás van jelen...”

Az 5. oldalon kezdődik a következő esetek leírása:

„Az egyetemi kórodában 5 beteget találtam 1 köves gyermek és 1 köves megnőtt férfi, egy térd izülésén keresztül lőtt honvéd s’ egy nyakán keresztül lőtt tiszt, végre egy ajk rákos gyermek. Azon 3-ik helyen említett honvéd ma meghalt.”

„Korodai betegek” címmel olvassuk:

„Ma Balassa kórodai előadást tartott. beszédének első tárgya azon katona volt: ki mint már felyebb megemlitem térdizületébe kapott lövés után kórodánkban meghalt. A tanár ezen kimenetét a bajnak megmagyarázandó először is felemlíté hogy az izbajok és sebek aránylag mindig jobban

⁴ V. ö. a kézirat 6. oldalával!

⁵ V. ö. a kézirat 8. oldalával!

⁶ V. ö. a kézirat 15. oldalával!

⁷ V. ö. a kézirat 19. oldalával!

⁸ V. ö. a kézirat 20. oldalával!

⁹ V. ö. a kézirat 22. oldalával!

¹⁰ V. ö. a kézirat 16. oldalával!

kimerítik az erőtt mint mások, fel említé továbbá hogy ezen egyén sérülése után csak három héttel hozatott kórodánkba oly kellemetlen körülmények között hogy a golyó hol léte tudva nem lévén most már az előhaladott lob s' talán hely változás miatt is kipuhatolni nem lehetett de bizonyosan az izülés körében volt s' itt a lobot folytonosan fenntartá s' bő rossz genyedés a beteg élet erejét fel emészté.”

IV. jelzés mellett olvashatjuk a következő bejegyzést:¹¹

„Derzsi főhadnagy kiről már 11-én mint a nyakon keresztül lötről emlékeztem ma éjszaka a paralysis és sopor tünetényei között meghalt, a bonczolás mutatta a következőket: az agy egészséges kevéssel nagyobb bővérűség, a tüdők geny metastasisokkal telvél melyek egész barlangokat okoztak ezen kívül a bal tüdő hártya lobos izzadmányt mutatott a has zsigerek rendesei kivén a vékony beleket melyek egy belső lágyék sérvet képeztek a golyó bement a mellkulcs csecs izom külső fejen át a torkolatvérére mellett s' a közönséges fejüteren kívül szétzúzta az 5, 6, és 7-ik nyakcsigolya harántnyujtványait s' a hátsó izom rétegeken át és ki ment az egész csatorna sphacelosus volt valamint a hát izmok is melyekbe a geny be szüremkedett. Különös volt hogy oly helyeken is ugymint a nagy és kis mellizom között geny góczok találtattak, ide a geny nem sülyedhetett hanem szükségképpen azt kell felállítani: miszerint itt önálló gyulladás és ennek következtében genyedés jött létre. a nyak ferinczek maczeráltatnak és így ezekről még hónap többet mondhatok.”

A macerált nyakcsigolyák vizsgálatáról azonban sajnos, semmit sem tudhatunk meg. 1849. szept. 24-i keltezéssel, a következő bejegyzést találjuk:¹²

„24/9. Három hó óta nem volt alkalmam e naplót folytatni, a három hó alatt sok igen sok szomorú történt... ezen idő orvosi tapasztalásra nézve fölötte nyomoruságos volt nem mintha betegek hiányzottak volna a Z. aljnál – ezek igen is sokan voltak – de a valamennyire súlyos betegek kórházba szállíttatván általam nem észleltethettek, s' azok is kik a táborban szereltettek általam u.m: néhány bujakórosok, alszár és lábfekélyesek, váltó lázasok s.a.t. gyógyszerháram szegénysége s' az örökös marsok miatt a szerek használatában rendetlenség miatt csak igen kevés tapasztalásra nyújtottak alkalmat; a mint egy 120 sebesült kik általam csatatéren beköttettek legfelyebb statistikai adatot szolgáltattak, a mennyiben a Verbászi Szőregi és Temesvári csaták alkalmával kezem alá került sebvesültek között a következő arány volt:

Okvetlen halálos seb	8
csontot sértő fejseb	5
könyebb fejseb	13
mellkason történt sebzés	2
altesten –	7
vállon – csonttöréssel	3
fölkaron csontsértéses	31
alkaron és kezen csont –	20
könnyü seb a felső végtagon	9
az alfelen	1
a czombon csontsértéssel	11
alszáron csontsértéssel	4
könyebb sebek az alsó végt.	6

Ezek közül csata téren műtétetett
csontkitást igényelni látszott

9
7

¹¹ V. ö. a kézirat 16. oldalával!

¹² V. ö. a kézirat 28. oldalával!

Ezen kívül érdekes sebészi esetként elő adá magát egy Kulcs csont törés. Az érdekelt egyén szekérről esvén le bal oldalára azon kívül hogy balkarját szabadon mozgatni nem tudta semmi rendkívülit nem érzett, társai ficzamorást gyanítanak s' mi után a helyrehúzás kísérletét maguk sükkertelenül tevék: alorvosomhoz mentek ki azonban rándulást látott benne midőn magam is oda jöven s' a beteget megvizsgálván tölle semmi más subjectiv symptomát ki nem tudhattam mint hogy karja mozdításánál különösen a fölkar hátra feszítésénél terjedt fájdalmat érez, ficzamorás jelen nem létét az bizonyítá: hogy kezemmel a hónlapon keresztül a vállcsucsot és kulcs csont alatti tájat megfeszítvén a fölkar izvápájában mindenütt szabadon mozgathattam, előre hátra mozgathattam, daganat vagy vörösséget átaljában látni nem lehetett mert az esés még alig ötperc elött történt vólt, a mint azonban a betegnek karjait előre keresztbe tétetem úgy hogy könyök izülései egymás fölibe estek a bal kulcs csont válsucsi végétől mint egy egy hüvelyknyire szuró fájdalomról panaszkodott hol is ujjammal tapogatván a vál kulcsot eltörve találtam és külső darabja végét a belső által a melkas fel szegletbe nyomva, az az által elő hozott résen kívül a ropogás is erősíté a kórismét és így az egyénnek előlegesen is a Brünninghausen féle kötést alkalmazván és hideg borogatásokat rendelvén őt kórházba küldöttem, a gyógy mód sükkeréről mitsem tudok mert az egyént azóta nem láttam. –

Érdekes észleletre nyujtott még alkalmat a Cholera. ezen járvány a seregben egész nyáron de nem nagy mértékben uralkodott, zászló aljamat egész Julius 16-áig meg kímélte, midőn Temerin alatt táborban levén beteghez hívatam kin a cholerának minden jeleit látván s' kórházról egy napnyi távolságra levén: a szerelést az eszközök szegénységéhez képpst szabadég alatt kénytelenítettvén végbe vinni, a betegnél a hányás és hasmenés nem oly mértékben mint a görcsös tünetények mutatkoztak, a teste már egészen meghidegült, a szerelés meleg eczet mosásokon kívül székfű forrázatban mákony főstvény által eszközöltetett, a betegség 14 óra multával halállal végződött. akkor nap hét másnap 9 harmad nap 1 cholerás beteghez hívatam, kiknél mind annyinál az első betegnél észlelt typus nyilvánult t.: a görcsös symptomák tulsulya kettő közzülök a táborban meghalt a többi kórházba szállított. Különös megjegyzésre méltó, hogy midőn Temerin alá értünk a legénység mely már egy egész nap nem ivott vizet egy poshadt árokvizből ivott s' a 18 cholerás egyén mind ezek közül vólt, három nap multával a cholerinát gyakran tapasztaltam de cholerát egyszer, minek okát nagy részt abban találok hogy a legénység általam s' még inkább a kór által figyelmeztetvén: mihelyt valamit érzett segélyt keresett s' ezen esetekben az Ipecacuanha kis adagban általános sükkerrel használtatott általam, annyira hogy mint egy 30–40 ily eset közül csak egy ment valóságos cholerába által, kihez marsban lévén szüntelenül csak betegsége második napján hívatam, gyógyszer táram a szekeren elmaradván csak dörzsölést rendeltem, estvére midőn megállapodtunk már a bőr meleg vólt, a vizelet helyre állott hányás és hasmenés megszűnt s' a visszahatás tünetényei mutatkoztak, ily állapotban a beteg kórodába vitetett. Az egész kórjáratból azt következtetem 1-ör a kórszellem jelen léte mellett a betegség kitörését a posványos víz itala okozá. 2-or azon három nap, midőn a cholera leg inkább pusztított szerfelett hideg éjszakákra derült, forró napok következtek, 3-or ez után borult essős idő következvén a légmérséklet annyira nem contrastírozott. 4-er oly napokon, midőn a legénység bort nem kapott a cholerina sürvebben mutatkozott 5-ör átaljában az ideges tünetények vóltak az uralkodók.”

Itt véget érnek a napló szabadságharcra vonatkozó részei. A következő bejegyzés már a hazatérés utánra vonatkozik:

„A cholerára vonatkozó igen érdekes esetet vólt alkalmam már idehaza látni...”

Szomorú hazatérés vólt az: szomorú Korányinak, kit 1852-ben politikai okokból szülővárosába, Nagykállóba internáltak, hol több mint egy évtizedet töltött nehéz viszonyok között, de szomorú helyzetben vólt az egész magyar nemzet. Ebben a reménytelen, szomorú helyzetben olyan emberek segítségére vólt szükség, mint Korányi Frigyes. Az ő páratlan tehetsége, szorgalma,

igyekezete volt az, ami a legnehezebb megpróbáltatások után újból felragyogtatta a magyar orvostudományt.

Korányi Frigyes életével, életművével, a magyar orvostudomány fejlődésére gyakorolt óriási hatásával sokan foglalkoztak, méltatva halhatatlan érdemeit. Fiatalkori éveire, szabadságharcbeli élményeire vonatkozó adataink elsősorban az ő saját visszaemlékezéseire támaszkodtak. A most előkerült „Orvosi napló” érdekesen egészíti ki eddigi ismereteinket a korról és a naplóíróról egyaránt. Az orvos-szemtanú naplója frissen, szinte a saját élmény élénkségével idézi fel a több mint másfélszáz év előtti csaták orvosi emlékeit, ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy méltán fog az akkoriban még mindössze 22 éves orvosnövendék „neve hazánk orvosi kultúrájának történetében mindig emlékezetes maradni”.